

Onder de titel *Metamorfoze* geeft het Bureau voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, ondergebracht bij de Koninklijke Bibliotheek, uitvoering aan het Nationaal Programma voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, een initiatief van het Ministerie van OCenW.

in dit nummer:

- 1
Wie wat bewaart
Het nationaal depot: een conserveringsinspanning voor later
- 2
De Beoordelingscommissie van *Metamorfoze* stelt zich voor
Pieter J.D. Drenth, voorzitter
- 3
Hoedje van papier
De papierproblematiek in boeken voor de jeugd
- 4
Het zieke dier
Metamorfoze en de bibliotheek Diergeneeskunde in Utrecht
- 5
'Komt luistert naar dit lied'
De collectie Wouters verfilmd en gedigitaliseerd
- 6
Een dagje ontzuren
Medewerkers van de UB Amsterdam op excursie
- 6
Metamorfozen
Metamorphosis van Ovidius
- 7
Over conserveren gesproken
Schade-inventarisatie binnen collecties en archieven
- 8
Snippers

Redactie

Chantal Keijsper, Henriëtte Reerink,
Dennis Schouten

met bijdragen van:

Pieter J.D. Drenth, J.A. Gruys, Elsbeth Kwant,
Ad Leerintveld, Geert Maas, Gertie Veldman

Metamorfoze Nieuws

ISSN 1387-084x, verschijnt 3x per jaar
Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90407, 2509 UK Den Haag
telefoon 070 314 0439
fax 070 314 04 27, e-mail metamorfoze@kb.nl

In deze laatste aflevering van 2001 vindt u mythen in *Metamorphoses* en realiteit in *Metamorfoze*. In een drietal bijdragen is aandacht voor het bestrijden – en nog beter – voorkomen van het verval van ons cultureel erfgoed in de toekomst: het Depot voor Nederlandse Publicaties, schade-inventarisaties én leerboeken voor de jeugd. Jong geleerd, oud gedaan is zeker ook van toepassing op de loopbaan van de voorzitter van de Beoordelingscommissie *Metamorfoze*, zoals u zult zien. En welke collecties er schuilgaan achter de titels 'Het zieke dier' en 'Komt luistert naar dit lied' leest u verderop.

Wie wat bewaart

Het nationaal depot: een conserveringsinspanning voor later

Het conserveren van boeken in het kader van het project Behoud Nederlandse Boekproductie (BNB) is een tijdrovende aangelegenheid en vraagt een grote inzet van de betrokken instellingen: de boeken staan verspreid over een aantal instellingen, na selectie moeten de titels uit de magazijnen worden gehaald, zuurvrij verpakt en gecatalogiseerd worden om na verfilming weer te worden teruggeplaatst. Dankzij het Depot voor Nederlandse Publicaties wordt de conservering van moderne publicaties in de toekomst aanzienlijke vergemakkelijkt.

Het depot

In tegenstelling tot de ons omringende landen kent Nederland geen wettelijk depot, 'dépôt légal', waar uitgeverij verplicht een of meer exemplaren van hun nieuwe fondsartikelen aan afstaan. Het vrijwillig Depot voor Nederlandse Publicaties, waarin sinds 1974 (vrijwel) alle boeken, tijdschriften, rapporten en kranten worden opgenomen, functioneert

echter bijzonder goed. In 1996 werd een onderzoek gedaan waarbij werd vastgesteld dat 96,6% van de in Nederland uitgegeven boeken en ruim 90% van de tijdschriften in de Depotcollectie aanwezig zijn. Voor de grijze literatuur wordt nog altijd een dekking van ruim 70% bereikt. De goede contacten met uitgeverij maken deze (vergeleken met het buitenland) hoge dekkingspercentages mogelijk. Het Depot is opgezet met het doel een volledig overzicht te bieden van in Nederland uitgegeven publicaties. Per jaar worden ruim 40.000 titels aan de collectie toegevoegd. Ook de zogenaamde massaliteratuur wordt in het Depot opgenomen: 500 bouquetreeks boekjes per jaar, de *Allerhande* en de *Vraagbaak Opel Corsa*. Het Depot ondervangt voor deze titels de oude stelregel 'the more there were, the less there are'.

De publicaties worden op opeenvolgende nummering (*numerus currens*) gerangschikt in speciaal geklimatiseerde magazijnen bij de Koninklijke Bibliotheek. De publicaties worden

Over het Depot zijn verscheidene boeken, tentoonstellings-catalogi en artikelen verschenen. De meest recente publicatie is: *25 jaar Depot van Nederlandse Publicaties* (Koninklijke Bibliotheek, 1998). Foto: Koninklijke Bibliotheek

in oorspronkelijke staat bewaard en krijgen dus geen 'bibliotheekband'. Dit is van groot belang voor de waarde van de Depotcollectie als onderzoekscollectie, maar stelt wel hoge eisen aan de zorg voor de staat van de boeken. De boeken zijn goed gedocumenteerd: elke publicatie die in Nederland verschijnt, wordt via het Depot opgenomen in de Nederlandse Bibliografie. Boeken en tijdschriften uit de Depotcollectie worden niet uitgeleend, maar wel ter inzage gegeven. Passieve conservering vindt direct plaats door de omstandigheden waarin de boeken bewaard worden zo goed mogelijk te maken.

De toekomst

Niet alleen zal het Depot toekomstige generaties onderzoekers en geïnteresseerden van grote dienst zijn, tegelijkertijd wordt de Depotcollectie goed geconserveerd. Alle boeken staan netjes gerangschikt in een

geklimatiseerd magazijn. Door de beperkte beschikbaarstelling en zorg voor de boeken is de compleetheid van de collectie zoveel mogelijk gewaarborgd. Doordat alle Nederlandse publicaties bij elkaar staan is het tevens mogelijk goed zicht te houden op de staat van de collectie. Immers, er verschijnt ook tegenwoordig nog een deel van de boektitels op papier van slechte kwaliteit, vergelijkbaar met het zuurhoudende papier uit de negentiende en eerste helft twintigste eeuw. Dit betreft vooral genres die door de uitgever niet voor de eeuwigheid worden uitgegeven, zoals de eerder genoemde bouquetreeks, bepaalde tijdschriften en naslagwerken in pocketedities. Het papierverval van boeken vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw kan in het Depot in een vroeg stadium worden geconstateerd. Door de voorzieningen van het Depot zal het conserveren van de Nederlandse boekproduc-

Het Depot voor Nederlandse Publicaties in de Koninklijke Bibliotheek Den Haag. Foto: Koninklijke Bibliotheek

tie vanaf 1974 veel eenvoudiger worden en zal het dekkingspercentage bovendien geen 70% zijn, zoals bij het lopende project Behoud Nederlandse Boekproductie, maar 96,6% zijn!
Elsbeth Kwant

De Beoordelingscommissie van Metamorfoze stelt zich voor

Deze aflevering: Pieter J.D. Drenth, voorzitter

Reeds op het Stedelijk Gymnasium te Assen, waar ik in '47 als leerling werd ingeschreven, werd mij eerbied voor ons intellectueel en cultureel erfgoed bijgebracht. Groot was het belang van de op papier overgeleverde, en dan natuurlijk vooral klassieke, teksten: 'verba volant, scripta manent'. Hoe betrekkelijk het tweede deel van dit gevleugelde woord is, werd mij eerst goed duidelijk sinds ik mij ging verdiepen in de desastreuze effecten die papierverzuring en -oxydatie hebben op dit in geschreven en gedrukte vorm overgeleverde erfgoed.

Hoe raakt een hoogleraar psychologie betrokken bij de problematiek van conservering en toegankelijkheid van ons 'papieren geheugen'? In 1993 werd ik, als President van de KNAW, door de Amerikaanse 'Commission on Preservation and Access' uitgenodigd deel te nemen aan de Bellagio-conferentie. Ik heb de uitnodiging aanvaard en mij toen uitvoerig

georiënteerd in de conserveringsproblematiek. Een jaar later werd ik Chairman van de zojuist opgerichte ECPA (European Commission on Preservation and Access), een functie die ik dit jaar heb overgedragen aan Fernanda Maria Campos van de Portugese Nationale Bibliotheek.

Onder auspiciën van deze commissie, met genereuze steun van o.a. het Nederlandse Ministerie van OC&W en vooral door de energieke en creatieve input van onze 'executive secretary' Yola de Lusenet, hebben we getracht de conservering en het toegankelijk houden van ons intellectueel en cultureel erfgoed (zowel papier als digitaal) op de agenda van zowel betrokkenen als verantwoordelijke politici geplaatst te krijgen. Door middel van een clearing house functie, een website, een (reizende) tentoonstelling en een Europese 'preservation map', het organiseren van conferenties, workshops en trainingscursussen, het

houden van voordrachten en het uitvoeren van onderzoeksprojecten is dit – meen ik – vrij aardig gelukt. In de afgelopen jaren heeft de ECPA de nodige Europese erkenning en waardering gekregen, een waardering die helaas niet altijd onmiddellijk in Europese financiële steun werd omgezet.

In 1997 werd ik benaderd om voorzitter te worden van de Beoordelingscommissie Metamorfoze: een leuke functie, een deskundige commissie en professionele stafbegeleiding. We zijn juist benoemd voor een tweede periode. Ik vertrouw erop dat we ook in deze tweede fase met dezelfde inzet en expertise een bijdrage kunnen leveren aan dit belangwekkende project.

Hoedje van papier

De papierproblematiek in boeken voor de jeugd

Genres

Jaarlijks verschijnen er in Nederland – veelal in vertaling - nieuwe boeken over papier voor de jeugd. Dit kunnen doe-het-zelfboeken zijn waarin kinderen aan de hand van afbeeldingen wordt uitgelegd hoe ze (onder begeleiding) zelf papier kunnen maken, zoals bijvoorbeeld *Zelf papier leren maken* door Marijke Verstraten (Hoevelaken, 1991). Daarnaast zijn er de knutselboeken om met papier, lijm en schaar kinderverjaardagen te vullen. Als tweede genre zijn er voor verschillende leeftijden boeken over de geschiedenis van het papier met informatie over papierfabricage. In het deeltje *Papier maak je van bomen* (1989), dat nummer 25 in de reeks *De wereld op zak* is, wordt in korte teksten met verklarende illustraties op een speelse manier uitgebreide informatie over de geschiedenis van het papier gegeven en komen ook de verschillende bereidingswijzen aan bod.

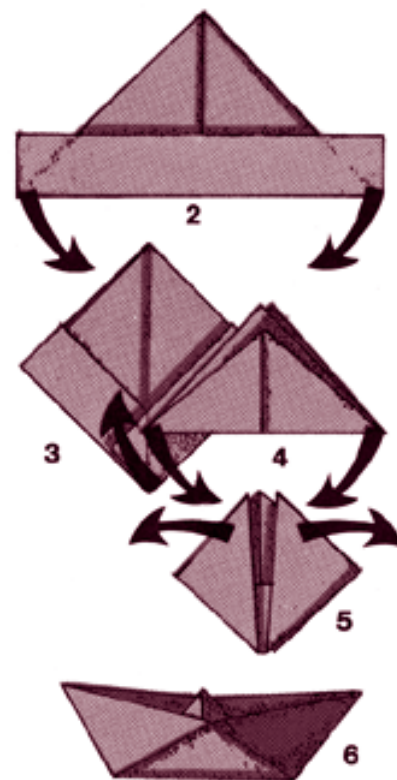
Papierverval

In deze genres vinden we doorgaans weinig of geen informatie over papierverval en conservering, daarentegen krijgen we wel informatie over hergebruik van papier, het zgn. kringlooppapier. Toch komt het papierverval enigszins verborgen aan de orde wanneer het kwaliteitsverschil tussen papiersoorten wordt behandeld. 'Papier gemaakt van gekookt hout wordt cellulose genoemd. Dit papier is prachtig wit en sterk en het vergeelt niet zo snel. Papier gemaakt van houtslip, zoals krantenpapier, is niet zo sterk en vergeelt snel', lezen we bijvoorbeeld in het boekje *Papier. Weten, maken, spelen* (Amsterdam, 1976). Aan papier is een heel hoofdstuk gewijd in *Van schrijver tot boekenkast. Hoe een boek wordt gemaakt*, geschre-

ven door Bas van Lier en getekend door Elly Hees. Op een informatieve en speelse manier wordt hierin het productieproces van boeken aan jonge kinderen verteld. Het hoofdstuk over papier legt uit hoe papier wordt gemaakt, van welke grondstoffen en voor welke specifieke doeleinden de verschillende soorten papier worden gebruikt. Bij dit laatste leren we tegelijkertijd een en ander over kwaliteit en duurzaamheid van papier: 'De meeste boeken worden gedrukt op houtvrij papier. Alleen voor pocketboeken wordt wel houthoudend papier gebruikt. Dat zijn immers goedkope boeken, die eigenlijk niet bedoeld zijn om eeuwig te bewaren. Kranten zijn ook gedrukt op houthoudend papier. Zulk papier scheurt gemakkelijk en vergeelt snel.' Bijzonder aardig in dit boek is ook de 'Papiertest' waarmee kinderen kunnen onderzoeken of papier houtvrij of houthoudend is. Kinderen worden in dit boek, mede dankzij de geslaagde vormgeving, op een aangename wijze bewust gemaakt van en onderwezen in zaken rondom het boek die wat minder vanzelfsprekend zijn dan ze lijken.

Bedreigd drukwerk

Voor middelbare schoolkinderen verscheen in 2000 een Nederlandse vertaling van het informatieve boek *Media in de wereld. Boeken en kranten* van Ian Graham. Papierverval heeft hierin onder de titel 'Bedreigd drukwerk' een eigen hoofdstuk, dat als volgt wordt ingeleid: 'Wat gedrukt staat is blijvend en onveranderlijk, zo lijkt het. In musea liggen kostbare geïllustreerde manuscripten, boeken, brieven en andere documenten van soms wel honderden jaren oud. De gedrukte teksten van tegenwoordig zijn verrassend genoeg vaak bij lange na niet zo

< 1

goed tegen de tijd bestand.' De verschillende externe oorzaken van het papierverval passeren de revue: 'Licht, temperatuurschommelingen, vocht, luchtvervuiling, insecten en rampen als overstromingen en branden kunnen de levensduur van drukwerk bekorten', waarnaast ook het veranderende productieproces van papier wordt besproken waardoor het papier van bin-nenuit wordt aantast: 'Vanaf 1850 werden de lompen vervangen door houtpulp. Papier van houtpulp is zuurder dan papier van lompen – en door de afbraak van de cellulose in de pulp stijgt de zuurgraad zelfs nog met de jaren. Het papier wordt bruin en broos en valt uiteindelijk in stof uiteen.' Ook ijzerdeeltjes in papier of inkt kunnen papier aantasten, 'en overstromingen en branden zijn natuurlijk helemaal een ramp.' Het hoofdstuk eindigt met zinvolle aanbevelingen wanneer er toch 'onverhoopt een ramp gebeurt'. Jong geleerd, oud gedaan!

Chantal Keijsper

< 2

1 Uit: *Papier. Weten, maken, spelen* (Amsterdam, 1976).

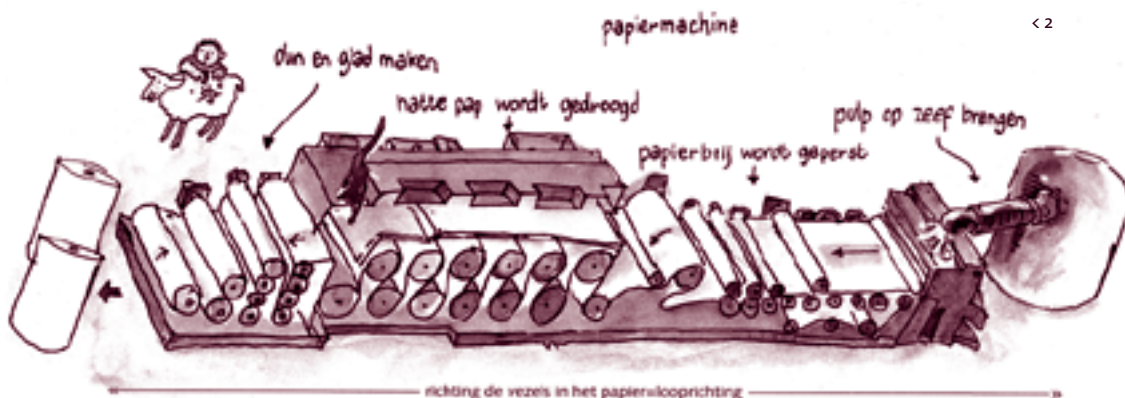
Foto: Koninklijke Bibliotheek

2 Uit: *Van schrijver tot boekenkast.*

Hoe een boek wordt gemaakt, geschreven door Bas van Lier en getekend door Elly Hees.

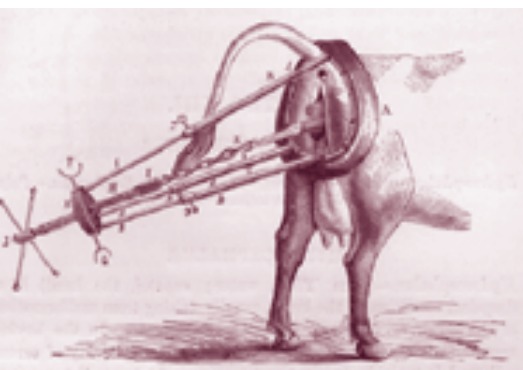
(Amsterdam, 1999).

Foto: Koninklijke Bibliotheek

Het zieke dier

Metamorfoze en de Bibliotheek Diergeneeskunde in Utrecht

De bibliotheek van de huidige Faculteit Diergeneeskunde (sinds 1 januari 2000 een onderdeel van de Nahuysbibliotheek voor geneeskunde, diergeneeskunde, farmacie, scheikunde en biologie) kent een lange voor- geschiedenis; zij is een onderdeel van de Universiteitsbibliotheek Utrecht.

Geschiedenis van de bibliotheek

Met een bibliotheek werd meteen bij de oprichting van de veeartsenijschool in 1821 al rekening gehouden: vanaf de eerste plannen (aan de Biltstraat te Utrecht) komt een biblio- theek ter sprake. De financiering was in de beginjaren geen probleem, maar vrij kort daarna veranderde de situatie. Vanaf het begin werd er op de begroting een post 'tot den aankoop van boeken enz.' opgenomen van circa fl. 1000, een bedrag dat na 1826 bin- nen een aantal jaren daalde tot fl. 400. Vaak werden extra gelden beschikbaar gesteld, maar de bibliotheek had geen eigen begro- ting meer.

Na 1870 vertoonde het budget weer een stij- gende lijn. De boekenaankopen namen weer toe en de collectie groeide gestaag. De geschreven catalogus in boekvorm geeft in 1850 516 titels, waarvan 74 tijdschriften. In 1884 telt de collectie 9000 banden (3618 titels).

In de periode 1913 - 1925 groeide de bibliotheek bijzonder: er werden in totaal 9529 nummers in het *Register van nieuwe aanwinsten* opgenomen; sommige nummers betroffen complete collecties. Na de eerste wereldoorlog kreeg door het op gang komend ruilverkeer

ook de collectie buitenlandse dissertaties vorm. Het acquisitiebudget over deze periode bedroeg gemiddeld fl. 7.500 per jaar (ter ver- gelijking: de centrale Universiteitsbibliotheek had destijds een jaarkrediet van ca. fl. 30.000).

Een unieke collectie

De bibliotheek ging in de twintigste eeuw een aantal samenwerkingsverbanden aan. In 1924 werd een groot gedeelte van de collectie, namelijk 55.000 banden, overgebracht naar de Universiteitsbibliotheek. Een centrale handbi- bliotheek bleef achter in het gebouw Biltstraat 172. Deze handbibliotheek groeide tot de huidige bibliotheek aan de Yalelaan 1 in de Uithof, een omvangrijke bibliotheek met een groot depot. Circa 8 fte is er tegenwoordig werkzaam, en het acquisitiebudget voor 2002 bedraagt fl. 926.000. Op dit moment is de bibliotheek Diergeneeskunde een van de grootste ter wereld en de enige in Nederland.

Diergeneeskunde en Metamorfoze

De historische collectie van de bibliotheek Diergeneeskunde (materiaal tot 1950) is in het *Metamorfoze-rapport Van de geestgronden tot Tibet* aangemerkt als een internationaal waardevolle topcollectie in Nederland; de col- lectie is dringend aan conservering toe. De totale historische collectie Diergeneeskunde bevat circa 30.000 banden. Voor een klein deel van de collectie (circa 1000 boeken) is nu een *Metamorfoze*-project gestart. Dit deel van de collectie (*Het zieke dier*) wordt in 2001 verfilmd en in zuurvrije dozen verpakt. De keuze om slechts een klein deel van de hele collectie te conserveren, komt voornamelijk

voort uit het feit dat de in 2001 te starten con- serveringsprojecten binnen de Universiteitsbibliotheek Utrecht een beperkte doorlooptijd moeten hebben. Vanaf 2002 zul- len projectactiviteiten in de depots uitsluitend gericht zijn op de voorbereiding van de ver- huizing naar de nieuwbouw van de Universiteitsbibliotheek (eerste helft 2004). In dit kader zullen collecties worden gesplitst en zullen er zuurvrije dozen worden vervaardigd voor oud en kwetsbaar materiaal. Deze maat- regelen vormen een belangrijke voorwaarde voor de goede berging, die in het kader van *Metamorfoze* wordt nagestreefd. De goed geklimatiseerde depots in het nieuwe gebouw zullen verder garant staan voor optimale ber- gingscondities van het materiaal. De collectie van de Bibliotheek Diergeneeskunde is momenteel geplaatst in de faculteitsbibliotheek Diergeneeskunde (Yalelaan 1). Na ingebruikname van de nieuwbouw voor de UBU zullen de oude en kwetsbare delen uit de Bibliotheek Diergeneeskunde worden ondergebracht in de geklimatiseerde depots van deze nieuwbouw.

Gertie Veldman en Geert Maas

1 De verlossing. Uit: J. Woodroffe Hill, *The principles and practice of bovine medicine and surgery*. London, 1882. Collectie en foto: Universiteit Utrecht

2 De operatie. Uit: MM Peuch et Toussant, *Precis de chirurgie veterinaire*. Paris, 1887. Collectie en foto: Universiteit Utrecht

‘Komt luistert naar dit lied’

De collectie Wouters verfilmd en gedigitaliseerd

‘Komt luistert naar dit lied dat ik voor u ga zingen. Het is een tragisch lied over losbandigheid’, zong Nikkelen Nelis (Wim Sonneveld) op tekst van Friso Wiegiersma. Louis Grijp van het Meertensinstituut en Ad Leerintveld van de Koninklijke Bibliotheek kunnen deze historische oproep in heel andere zin afmaken. Niet over losbandigheid zingen ze, maar over moord en doodslag, liefde, werkeloosheid, ziekten en andere ongemakken. Leerintveld en Grijp beheren namelijk namens hun instellingen een enorm aantal volks- en straatliederen. Voor het gemak samengenomen onder de noemer: ‘collectie Wouters’. Deze collectie wordt in het programma literaire collecties van Metamorfoze beschreven, geconserveerd en verfilmd. Nu er voor de complete digitalisering ervan extra subsidie is verleend door het ministerie, is het de hoogste tijd voor een nadere kennismaking met de wereld van het straatlied.

Een ‘gruwelkamer’

Het Meertensinstituut en de KB kennen een traditie van samenwerken. De fameuze kaartsystemen van het instituut bevatten heel wat verwijzingen naar bronnen in de KB-collecties. Sinds 1992 wordt ook samengewerkt met betrekking tot de collectie Wouters. Door aankoop in 1946 bezit de KB namelijk 2/3 deel van de collectie Wouters, terwijl 1/3 deel in het Meertensinstituut terecht is gekomen. Onlangs verkreeg het Meertensinstituut de collectie Moormann, een verzameling die weer perfect aansluit op de collectie Wouters.

Beide instellingen hebben aan deze verzamelingen kleinere aantallen liedblaadjes toegevoegd. Ze hebben zo bijeengebracht wat F.K.H. Kossmann beschreef als een ‘gruwelkamer’ (een stoffige zolder of een schimmelige kelder). Kossmann betoogde op een bibliotheekcongres in 1926 in een voordracht over straatliederen dat de bibliotheekmensen ‘op deze kleintjes’ moesten passen: ‘Vanzelf raken zij weg; slechts bij toeval bewaart er iemand een. Als wij ze in handen krijgen moeten wij er een plaatsje voor hebben. (...) Dan komt het er op aan verstandig om te gaan met al die voor de dagelijksche behoefte misschien geheel waardevolle prullen (...). Later vinden we in die kleinheden het gewoonste, het meest alledaagsche leven van een tijd terug, waarnaar de intuïtie van den historicus zonder zulke herinneringen slechts hulpeloos rondtast (...) Wat men er van weet te krijgen of te erven, zelfs het ellendigste, vinde een goed plaatsje, ergens achteraf; later zal men U voor zoo’n gruwelkamer dankbaar zijn.’

De ‘gruwelkamers’ van KB en Meertensinstituut bestaan niet meer. Dankzij Metamorfoze zijn de meeste van deze liedbladen nu goed geconserveerd door KB medewerkers en liggen ze goed verpakt klaar voor verfilming. De beschrijving gebeurt door de deskundigen van het Meertensinstituut.

Wouters en Moormann

Wouters en Moormann waren vurige propagandisten voor het straatlied. Zij publiceerden er veel over. Van hun hand verscheen in 1933

Een straatlied in de collectie Wouters.

Foto: Koninklijke Bibliotheek

bij de Uitgeversmaatschappij Holland te Amsterdam *Het straatlied. Een bundel schoone historie-, liefde- en oubollige liederen.* Het jaar daarop volgde reeds een ‘Nieuwe bundel’ onder dezelfde titel, inclusief de wat ongelukkige samentrekking van ‘historie-liederen, liefde-liederen en oubollige’. Beide bundels zijn ruim 300 pagina’s dik, ze bevatten zo’n 500 liederen. Ze geven een goede indruk van het materiaal. De samenstellers waren ook actieve verzamelaars. Ze kochten liedbladen uit de bibliotheek van G.J. Boekenooogen, maar kregen ook veel toegonden. Telde de collecties van beide verzamelaars in 1933 in totaal zo’n 6.000 straatliederen, nu is de collectie Wouters/Moormann ca. 8.000 bladen met ca. 12.000 liederen groot. En onder deze liederen zijn klassiekers als: De moord te Raamsdonk (‘Komt vrienden, luistert naar dit lied/ Al wat te Raamsdonk is geschied’). En vele andere meer. Ook een lied dat in de vertolking van de Zangeres zonder Naam nog regelmatig klinkt: ‘In het lommer van ‘t prieltje/Zaten samen hand in hand,/ Ridder Eduard en zijn Lina/Sloten daar een huwelijksband.’

Al dit kwetsbare, interessante materiaal komt digitaal beschikbaar. Dus: ‘Kun je nog zingen? Zing dan mee!’

Ad Leerintveld

Afbeelding op de titelpagina van *Het straatlied*.

Door D. Wouters en dr. J. Moormann. Deel 2, Amsterdam, 1934.

Foto: Koninklijke Bibliotheek

Een dagje ontzuren

Medewerkers van de UB Amsterdam op excursie

Voor de periode 2001-2004 heeft Metamorfoze wederom subsidie gekregen van het Ministerie van OCenW om een deel van het verzuurde boekenbezit uit de jaren 1840-1950 te laten ontzuren. Er is gekozen voor boeken uit de periode 1900-1909, die thans in het kader van het project Behoud Nederlandse Boekproductie worden geconserveerd. Als voorbereiding op een beslissing om deel te nemen aan ontzuringsactiviteiten, ging de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam op 28 september 2001 een dagje op excursie.

Tijdens het ochtendprogramma in de UB Amsterdam gaf Henk Porck, conservation scientist van de KB en begeleider van het eerste Metamorfoze ontzuringsproject, uitleg over het ontzuren. Hij sprak allereerst over het hoe en waarom van het ontzuren, en gaf een overzicht van de verschillende methodes die zijn ontwikkeld voor grootschalige toepassingen, de zogenaamde massaontzuringsystemen. In het tweede deel van het programma ging hij in op de wijze waarop instellingen

een ontzuringsproject kunnen voorbereiden en organiseren, en besprak hij de samenwerking met het ontzuringsbedrijf Archimascon, waar volgens de zogenaamde Bookkeepermethode wordt ontzurd.

Na de lunch vertrokken de medewerkers van de UBA en de Metamorfoze-coördinatoren naar Heerhugowaard om een kijkje te nemen bij Archimascon. Daar werden wij zeer gastvrij onthaald door directeur John van Dorsten en zijn medewerkers. Er waren demonstraties van ontzuren in de verticale machine (voor de 'gewone' boeken), de horizontale machine (voor de kwetsbare boeken) en het handmatig ontzuren (voor het zeer kwetsbare en/of losbladige materiaal). De hele procesgang wordt

Medewerkers van de UB Amsterdam op bezoek bij Archimascon in Heerhugowaard. Foto: Koninklijke Bibliotheek

computer gestuurd en we konden de werking van de diverse machines op het beeldscherm volgen. Aan het einde van de middag kregen we een borrel aangeboden door Archimascon. Op een snel geïmproviseerd terrasje voor het bedrijf konden wij tijdens een heerlijk najaarszonnetje de medewerkers van Archimascon de laatste vragen stellen voordat de trein ons naar het weekeinde zou brengen.

Chantal Keijsper

Metamorfozen

Metamorphosis van Ovidius

'Nu is hij dood, en spreekt Latijn. Hij moet al in de hemel zijn', dichtte Kees Stip, Martinus Nijhoff parodiërend in zijn *Vijf variaties op een misverstand*. Stip ontleende zijn stof aan Ovidius' 2000 jaar oude *Metamorphoses*, het enige of althans eerste boek dat auteursrechtelijk aanspraken kan maken op die titel. In dit 12.000 verzen lange verhalende gedicht knoopt Ovidius de talloze gedaanteverwisselingen aan elkaar die de Grieks-Romeinse mythologie en legende kenden. Hij begint met een scheppingsmythe (want is

niet de schepping de moeder aller gedaanteverwisselingen?), en eindigt – politiek correct ten tijde van keizer Augustus – met de vergoddelijking van Augustus' adoptievader Julius Caesar: de apotheose als metamorfose. Onder de overige 250 verhalen vinden we dat van Philemon en Baucis (de mythe van de zondvloed en de daarop volgende herschepping van de mensheid) en van Pyramus en Thisbe, de in dubbele zelfmoord eindigende liefdesgeschiedenis die voortleeft in *Romeo and Juliet*, in *West Side Story*, en in Stips *Vijf*

varianties op een misverstand.

'In nova fert animus mutatas dicere formas corpora' zijn de eerste woorden van Ovidius' *Metamorphoses*. Ofwel: 'In nieuwe gedaanten veranderde lichamen vormen mijn onderwerp'. Metamorfoze had een slechter motto kunnen kiezen.

J.A. Gruys

Titelblad van Ovidius' *Metamorphoses* uit 1637. Collectie en foto: Koninklijke Bibliotheek

Over conserveren gesproken

Schade-inventarisatie binnen collecties en archieven

Op dit moment wordt door verscheidene instellingen een groot aantal literaire, cultuur-historische en internationaal waardevolle collecties in het kader van Metamr ofoze uit de magazijnen gehaald en voorberekt voor verfilming. Het materiaal wordt hiervoor uit de oude, vaak zuurhoudende omslagen, mappen en dozen gehaald en elk document wordt na eventuele kleine reparaties opgeborgen in nieuwe, zuurvrije verpakkingen. Voor instellingen kan dit het moment zijn om een (al dan niet uitputtende) schade-inventarisatie van hun collectie te maken.

Schade-inventarisatie

In 1998 organiseerde de Vereniging van Boeken en Papier Restauratoren (VAR) een themadag over schade-inventarisatie. Het ging op deze dag over lopende schade-inventarisatieprojecten in bibliotheken en archieven. Bij de evaluaties werd uitgebreid gesproken over de gekozen instrumenten (databases) waarmee de schade-inventarisaties konden worden gerealiseerd.

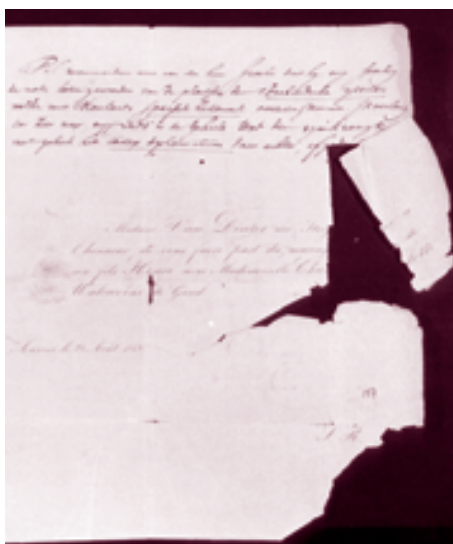
Registratie van de materiële staat van (documenten in) een collectie biedt een betrouwbaar hulpmiddel bij het opstellen van een conserveringsplan en geeft gelijk inzicht in de conserveringsproblematiek van de collectie en de kosten en tijd die met de conservering en restauratie van de collectie gemoeid zullen zijn. Een schade-inventarisatie kan op twee manieren worden uitgevoerd. Wanneer een collectie van zeer grote omvang is, kan worden besloten om een schade-inventarisatie te maken op basis van een steekproef. In de archiefwereld wordt veel gewerkt met een steekproefmodel dat in 1998 in opdracht van de Rijksarchiefdienst is ontwikkeld. Het resultaat signaleert de conserveringsproblematiek van een gehele collectie, maar geeft geen inzicht in de staat van afzonderlijke documenten in een collectie. Een instelling kan ook kiezen voor een een-op-een-schade-inventarisatie. In dat geval wordt wel de materiële staat van elk individueel boek of archiefstuk in de collectie geregistreerd. Hierdoor verkrijgt de instelling inzicht in de conserveringsbehoefte op documentniveau (en daarmee ook op collectieniveau).

Opzet van een schade-inventarisatie

Voor instellingen die besluiten tot het registreren van de staat van hun collectie/archief, is het van groot belang van tevoren vast te stellen wat zij met een schade-inventarisatie beogen. Wil men alleen de materiële staat van (elk document in) de collectie registreren om op basis daarvan een restauratieplan te ontwikkelen, of is de schade-inventarisatie ook bedoeld om de passieve conservering van de collectie te gaan verbeteren? Of wil men in globale lijn een inzicht krijgen in de materiële staat van de collectie, bijvoorbeeld om een projectaanvraag te kunnen indienen.

Op basis van de geïnventariseerde wensen ten aanzien van een schade-inventarisatie, beslist de instelling welke gegevens over (elk document in) de collectie te gaan registreren.

Dan volgt de keuze voor een database die aan deze wensen voldoet. Naast een aantal algemene velden voor signatuur, ontbrekende onderdelen, type boekband, formaat en datum van invoer, kan de instelling specifieke velden aanmaken voor de beschrijving van de materiële staat van het document/de collectie. Bijvoorbeeld: staat van de band en van het papier (foxing, verbruining, plekken, vlekken etc.), de huidige verpakking, waterschade, schimmelresten, knaagdierschade, gescheurde schutbladen, en tot slot reeds uitgevoerde en nog uit te voeren restauraties. Tezamen geven de velden een compleet beeld van de huidige materiële staat van de collectie, de schade en de gewenste conserverings/restauratie-activiteiten.

literatuur

Bedreigd papierbezit in beeld / Endangered books and documents. Ed. R.C. Hol en L. Voogt. Den Haag, 1991.

M.C. Drott, 'Random sampling: a tool for library research', in: *College and Research Libraries*, 1969.

M. Golstein, 'Using a sample technique to describe characteristics of a collection', in: *College and Research Libraries*, 1977.

H.J.M. Mijland [e.a.], 'The Eindhoven variant. A method to survey the deterioration of archival collections', in: *Restaurator* 12 (1991) 3, p. 163-182.

Themadag schade inventarisatie. VAR, 9 juni 1998, Koninklijke Bibliotheek.

R.R.V. Wiederkehr, *The design and analysis of a sample survey of the condition of books in the Library of Congress.* Rockville, Maryland, 1984.

Meer publicaties kunt u vinden in de vakbibliotheek Conservering en Optische Technieken van de Koninklijke Bibliotheek, opgenomen in de algemene catalogus (www.kb.nl).

Het nut van een schade-inventarisatie

Registratie van de materiële staat van (documenten in) een collectie biedt een betrouwbaar hulpmiddel bij het opstellen van een conserveringsplan en geeft tegelijkertijd inzicht in de conserveringsproblematiek van de collectie en de kosten en tijd die met de conservering en restauratie van de collectie gemoeid zullen zijn. Ook kan bij toekomstige conserverings- en/of restauratieprojecten met enkele eenvoudige handelingen een lijst worden uitgedraaid van die documenten/collecties die voor dit project in aanmerking komen. Een derde toepassing van een schade-inventarisatie kan zijn, afhankelijk van de mate van de nauwkeurigheid van registreren, het eenvoudig vaststellen of schade aan bepaalde documenten/collecties verergert en of behandeling van schade ook op termijn het gewenste effect heeft. Zo kan bijvoorbeeld bij behandeling van schimmel na controle van het materiaal op gezette tijden plaatsvinden. Het vierde voordeel sluit hier bij aan. Wanneer er door een calamiteit, bijvoorbeeld wanneer de luchtvochtigheid plotseling sterk stijgt, snel moet worden gehandeld, kunnen de meest bedreigde, kwetsbare documenten direct gered worden. En daar doen we het allemaal voor.

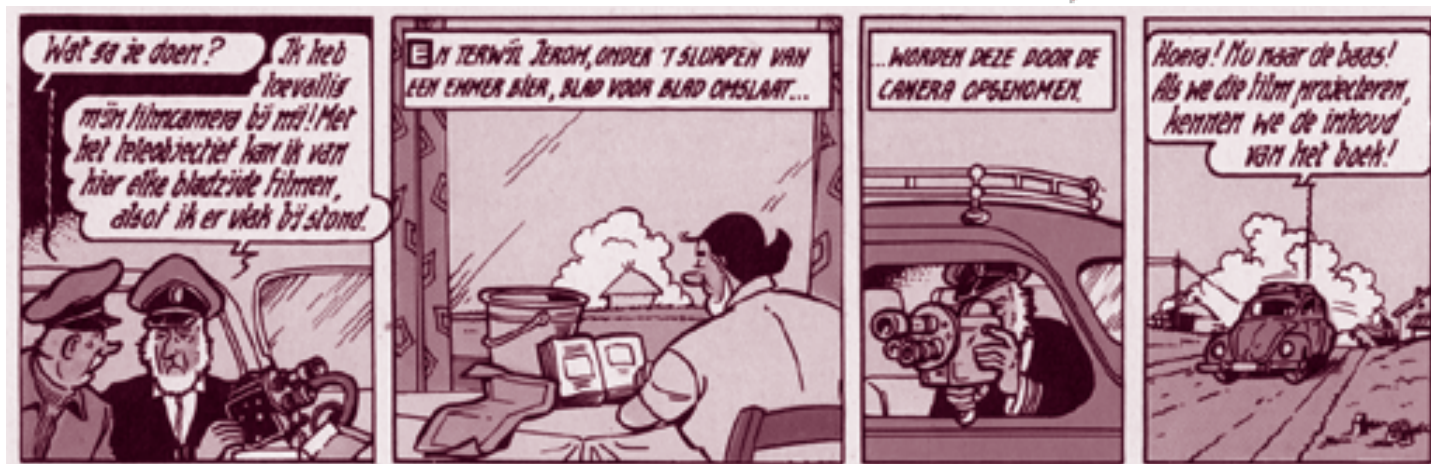
Chantal Keijsper

Met dank aan Ko van de Watering

Voorbeeld van een negentiende-eeuwse beschadigde brief in een KB-collectie.

Foto: Koninklijke Bibliotheek

Snippers

Gekleurd of verkleurd

Op 11 en 12 oktober 2001 vond in de KB een symposium plaats over pigmenten op papier. De organisatie was in handen van de Vereniging voor restauratoren van papier, boeken, en fotografische materialen (VAR) i.s.m. het Instituut Collectie Nederland (ICN). De sprekers gingen uitvoerig in op de werking van licht en onze zintuigen, op de determinatie en chemie van organische en anorganische pigmenten. Case studies hebben inzage gegeven in het wederom op

kleur brengen van verkleurde tekeningen door restauraties. Een andere case studie over foxing-vlekken die na de restauratie terug kwamen, heeft de deelnemers bewust gemaakt van vooronderzoek met druppeltesten en UV-belichting. Ruim 130 restauratoren en conservatoren namen deel aan het symposium. Informatie over dit symposium en/of over de publicatie van de lezingen is verkrijgbaar bij het e-mailadres: var-vereniging@zonnet.nl

Publieksfolder Metamorfoze

Voor bibliotheek- en archiefbezoekers die in plaats van het aangevraagde origineel een microfiche/film in handen krijgen, heeft het BCB een Metamorfoze-folder gemaakt. Deze folder kan bij uitleenbalies

worden vertstreckt en geeft informatie over de problematiek van het papierversval in het algemeen en het Metamorfoze-programma in het bijzonder. Instellingen kunnen deze folder per 100 exemplaren gratis bestellen bij het BCB.

Discussielijst Metamorfoze

Voor deelnemers aan en medewerkers van Metamorfoze is een Discussielijst gemaakt. Deze lijst is bedoeld om informatie uit te wisselen en vragen te stellen m.b.t. het Programma. U kunt zich aanmelden door een e-mail te sturen naar: chantal.keysper@kb.nl, m.v.v. 'Opname Discussielijst Metamorfoze'. U ontvangt dan spoedig een bevestiging van uw aanmelding en uitleg over het gebruik van de lijst.

Personalia

Pieter J.D. Drenth is voorzitter van de Beoordelingscommissie Metamorfoze; J.A. Gruys is conservator Oude drukken van de KB; Elsbeth Kwant is relatiebeheerder van het Depot voor Nederlandse Publicaties van de KB; Ad Leerintveld is conservator Handschriften van de KB; Geert Maas is coördinator conservering van de UB Utrecht; Gertie Veldman is hoofd van de Nahuysbibliotheek van de Universiteit Utrecht.

Illustratie uit: *Suske en Wiske* door W. van der Steen. Nummer 76: 'De ijzeren schelvis'. Antwerpen, 1973.

Foto: Koninklijke Bibliotheek

Voor meer informatie over het programma:

Koninklijke Bibliotheek
Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal
Postbus 90407
2509 LK Den Haag
www.kb.nl/metamorfoze
Drs. D. Schouten
(Cultuurhistorische Collecties/
Internationaal waardevolle Collecties)
telefoon 070 314 0373
e-mail dennis.schouten@kb.nl
Drs. H. Reerink
(Literaire Collecties/
Conservering Tijdschriften)
telefoon 070 314 0319
e-mail henriette.reerink@kb.nl
Drs. C. Keijsper
(Behoud Nederlandse Boekproductie/
Communicatie en Publiciteit)
Telefoon 070 314 0439
e-mail chantal.keysper@kb.nl
fax 070 314 0427